

Ce facem cu „al treilea om“?

— ANDREI CORNEA —

I

Printre obiecțiile „mai riguroase“ – scrie Aristotel în *Metafizica*, I, 9 –, aduse teoriei Formelor (Ideilor) deja în cadrul Academiei platoniciene, se număra și celebrul argument al „celui de-al treilea om“. Chiar dacă Aristotel nu ni-l explică aici, conținutul lui ne este cunoscut de la comentatorii lui Aristotel. Mai mult, el apare deja în *Parmenide* (131e-132c) al lui Platon, iar în *Republica*, 598c-d, Platon pare a anticipa critica respectivă¹.

Ce spune acest argument? Să admitem că toți oamenii muritori *participă* la Forma Omului, sau Omul ideal, sau Omul în sine (*kath'auto*) în virtutea proprietății comune, *Omenirea* (O). Așa cum arată în articolul său, Mircea Dumitru², acceptăm astfel Principiul Abstracției: pentru orice mulțime de obiecte (oameni, cai, lucruri frumoase, lucruri drepte etc.) constituită în virtutea proprietății comune X, susținem existența unui obiect inteligibil – Forma sau Ideea respectivă, care nu e altceva decât ipostazierea proprietății X. Va exista așadar un Om ideal, un Frumos ideal etc., care – *nota bene* – nu sînt gînduri, ci „realități autentice (*ta ontôs ontâ*)“.

Se pune întrebarea: *Omul ideal este și el om? Frumosul e frumos? Dreptatea e dreaptă?* Altfel spus, au și Formele proprietatea comună (predicatul comun) a lucrurilor particulare? Dacă da, avem ceea ce se numește „autopredicație“. Există deci autopredicație cînd: a) Forma are și ea acel predicat pe care îl posedă mai multe obiecte, care devin astfel participante la Forma respectivă; b) sensul în care e luat predicatul comun *este identic* în cazul participanteilor și în cazul Formei³. În acest caz, s-ar spune că nimic nu ne oprește să admitem că toți oamenii muritori *laolaltă* cu Omul ideal vor forma o nouă mulțime de obiecte asemănătoare, în virtutea proprietății comune *Omenirea* (O). Am aplicat astfel un alt principiu, numit de Mircea Dumitru Principiul Feedback-ului. În acest caz, însă, conform Principiului Abstracției, pentru noua mulțime va exista o nouă Formă, Omul ideal secund, la care vor participa atît oamenii senzoriali, cît și Omul Ideal prim. El va fi „al treilea om“, așadar. Dar procesul se va repeta, prin utilizarea alternată a celor două principii. Omul ideal secund + Omul ideal prim + toți oamenii senzoriali vor forma, conform

Principiului Feedback-ului, o nouă mulțime de obiecte asemănătoare în virtutea unei proprietăți comune O, căreia, iarăși conform Principiului Abstracției, îi va reveni o nouă Formă – un Om ideal terț, și așa mai departe.

Rezultatul va fi *inflația nelimitată a inteligibilelor*, ceea ce ruinează teoria Formelor sau Ideilor. Mai trebuie spus aici – arată Mircea Dumitru – și că există și un alt principiu, cel al Unității: pentru fiecare mulțime de lucruri senzoriale asemănătoare, *definită printr-o unică proprietate esențială*, nu există decât *o singură Formă*, astfel încît, odată acceptat argumentul „celui de-al treilea om“, teoria Formelor apare nu numai ca inacceptabilă metafizic, dar și ca logic inconsistentă.

II

În articolul său, Mircea Dumitru vine – spune el – cu o „veste bună“ pentru un platonician; în pofida aparențelor, autopredicația Formelor și „inflația“ lor *ad infinitum* („al treilea om“) nu merg necesarmente împreună: chiar dacă păstrăm autopredicația, putem totuși scăpa de „al treilea om“, adică de inflația inteligibilelor, ceea ce garantează soliditatea metafizicii platoniciene. Voi relua mai întîi, pe scurt, argumentul lui Mircea Dumitru, după care voi arăta că, după părerea mea, acest argument pare să ignore o presuposiție fundamentală a metafizicii platoniciene. Or, dacă vom ține seama de ea, autopredicația, cel puțin așa cum a fost definită mai sus, riscă să conducă totuși nu numai la al „al treilea om“, ci și la inconsistența teoriei Formelor.

Așadar, toți oamenii senzoriali participă la Ideea de Om (Omul ideal) în virtutea proprietății comune a *Omenirii* (O) pe care o au în comun toți oamenii senzoriali. Or, se poate alcătui o mulțime formată din oamenii senzoriali + Omul ideal, conform Principiului Feedback-ului. Acum, spune Mircea Dumitru, apar două posibilități:

1) Oamenii senzoriali + Omul ideal participă la o nouă Idee de Om (Omul ideal') în virtutea unei *noi proprietăți comune O'*, unde *O' este diferit de O*. Această proprietate o au în comun toți oamenii senzoriali, dar și Omul ideal. În acest caz, Om și Om' vor fi diferiți și vom avea „al treilea Om“. Dar, evident, nu vom avea autopredicație, căci predicatul lui Om este O' și nu O.

2) Oamenii senzoriali + Omul ideal participă la o nouă Idee de Om (Omul ideal') în virtutea primei proprietăți comune O: *O și O' sînt identice*. Acum avem, desigur, autopredicație, căci predicatul lui Om este O, adică același cu predicatul participanteilor la el. Altfel spus: Omul ideal este om *în același sens în care spunem că Petru este om*. Aici intervine argumentul lui Mircea Dumitru; el arată că totuși nu vom avea „cel de-al treilea Om“:

„Dar acum, dacă proprietatea caracteristică oricărei mulțimi nou formate în acord cu Principiul Feedback-ului este identică cu proprietatea caracteristică mulțimii imediat precedente din ierarhie, atunci Formele corespunzătoare oricăror două mulțimi consecutive sunt identice și, prin urmare, al Treilea Om nu ne mai supără cu prezența sa. Toate mulțimile din ierarhie «se prăbușesc» în mulțimea inițială. Există o unică

Formă care corespunde proprietății instanțiate de către toți indivizii din mulțimea inițială, iar acea proprietate caracteristică este împărtășită de către toți individualii, deoarece ei participă la acea Formă.“

În alți termeni: dacă Om și Om' sînt ambii *în același sens* oameni, sau instituie *Omenirea* în același sens, avînd ambii proprietatea comună O, pare imposibil să înțelegem în ce fel ei se vor distinge între ei. De fapt, se aplică aici exact Principiul Unității: *dacă două Forme sînt create prin una și aceeași proprietate esențială, ele sînt identice*.

Nu cred că se pune problema posibilității (1); Platon nu ar fi putut accepta un regres *ad infinitum* al inteligibilelor. Dimpotrivă, posibilitatea (2) pare mai plauzibilă. Ea are totuși de făcut față unei obiecții importante:

S-au descris, prin urmare, trei principii ale teoriei Formelor – Prin-

✿ În articolul său, Mircea Dumitru vine cu o „veste bună“ pentru un platonician; în pofida aparențelor, autopredicația Formelor și „inflația“ lor *ad infinitum* („al treilea om“) nu merg necesarmente împreună: chiar dacă păstrăm autopredicația, putem totuși scăpa de „al treilea om“, adică de inflația inteligibilelor, ceea ce garantează soliditatea metafizicii platoniciene.

ciplul Abstracției, Principiul Feedback-ului și Principiul Unității. Până aici, raționamentul lui Mircea Dumitru rămâne perfect valabil. Dar eu cred că este indispensabil să invocăm încă un principiu, l-aș numi Principiul Diferenței. (Mircea Dumitru îl amintește la un moment dat, citându-l pe P. Schweizer, fără însă a-l utiliza la momentul „critic“.) Acest principiu afirmă că *întotdeauna un individual care participă la o Formă este diferit de acea Formă*. (Sau Forma este diferită de participantele la ea.) Altfel spus, lucrurile mari sînt altceva decît Mărimea, paturile sînt altceva decît Patul „din ființă“, frumusețile terestre altceva decît Frumosul etc. Aș mai adăuga că această diferență este de esență, fiind tipologic alta decît cea dintre indivizi, care este accidentală, deoarece lucrurile frumoase și Frumosul au statut ontologic distinct. Că există la Platon un asemenea principiu cred că nu mai trebuie să o demonstrez invocînd texte celebre din *Hippias maior*, *Phaidon*, *Banchetul* sau *Republica*; e însăși esența platonismului ca Forma (Idea) să fie altceva decît participantele la ea, așa cum arhetipul e altceva decît copiile sale.

Acum, dacă oamenii senzoriali + Omul ideal continuă să aibă în comun aceeași proprietate O, *deci dacă avem autopredicație în cazul Omului ideal, ei toți vor participa laolaltă la Omul ideal*, formînd o nouă colecție de indivizi în care intră toți oamenii senzoriali împreună cu Omul ideal. (Am aplicat Principiul Feedback-ului și Principiul Abstracției, în cazul posibilității 2.) Mircea Dumitru susține că, în acest caz, cei doi Oameni ideali se vor confunda, conform Principiului Unității.

Pe de altă parte, conform Principiului Diferenței, *toți* indivizii noii colecții trebuie să fie distincți de Forma la care ei participă – adică de Omul ideal. Dar și Omul ideal este un individ al colecției. Rezultă că Omul ideal și Omul ideal vor fi distincți, deoarece Omul ideal participă la Omul ideal. Așadar, cei doi Oameni ideali vor fi simultan identici conform Principiului Unității și distincți conform Principiului Diferenței, ceea ce e contradictoriu și, desigur, ruinător pentru teoria Formelor. Or, *această situație critică este cauzată, de fapt, de autopredicație*: dacă nu ar exista autopredicație (dacă Omul ideal nu ar avea proprietatea O prin care să participe la Omul ideal, ci ar avea proprietatea O'), nu s-ar pune chestiunea identității și a distincției concomitente a celor doi Oameni ideali. Dar autopredicația, la rîndul ei, este rezultatul aplicării Principiului Abstracției și al Feedback-ului în varianta 2), adică a faptului că am putut alcătui o colecție (clasă) formată din obiecte senzoriale și Forme, cărora în totalitate să le revină o Formă de grad superior în virtutea uneia și aceleiași proprietăți. În consecință, *cele patru principii – al Abstracției, al Feedback-ului, al Unității și al Diferenței – nu pot sta împreună*.

S-ar putea obiecta că Principiul Diferenței nu trebuie aplicat decît indivizilor senzoriali și nu indivizilor inteligibili. Dar, în *Sofistul*, 259a de pildă, Platon pare a aplica acest principiu și inteligibilelor, stabilind că, și aici, participantul inteligibil nu poate fi identic cu Forma la care participă. Pe scurt,

Principiul Diferenței stabilește o ierarhie a indivizilor deopotrivă senzoriali și inteligibili, esențială în arhitectura metafizicii platoniciene.

III

Nu putem elimina deci Principiul Diferenței și, desigur, nici Principiul Unității, nici cel al Abstracției. S-ar părea, deci, că trebuie să înlăturăm Principiul Feedback-ului, dacă vrem să salvăm teoria Formelor. Și, după părerea mea, el este, într-adevăr, cauza inconsistenței teoriei Formelor. Dar cum s-o facem? Ce motiv am avea să refuzăm constituirea unei mulțimi formate din participante și din Forma la care acestea participă? Observ că Mircea Dumitru susține că „procedura pe care o certifică cele două principii [al Abstracției și al Feedback-ului] este perfect legitimă din punct de vedere pur set-teoretic (mulțimist)“. Se poate, dar perspectiva mea este diferită.

1) O primă soluție, care ar păstra autopredicabilitatea, dar într-un *sens slab*, ar fi să eliminăm Principiul Feedback-ului prin *distingerea predicatelor omonime*. S-ar putea susține cu temei că a alcătui o nouă mulțime din mulțimea tuturor oamenilor senzoriali + Forma Omului este inacceptabil (chiar sofistic), *avînd în vedere diferența ontologică* dintre membrii acestei noi mulțimi⁴. În acest caz, desigur, noi vom spune că și x sau y sînt oameni, așa cum vom spune că și Omul în sine este om. Numai că „a fi om“ în aceste cazuri este – dacă folosim terminologia lui Aristotel – un predicat *omonim* (lucrurile, deși denumite la fel, nu au și aceeași esență)⁵. La fel, numim „om“ și omul viu, dar și fotografia sa, numai că sensul cuvîntului „om“ este diferit în cele două situații pe care nu avem astfel dreptul să le tratăm uniform. De aceea, nu este rezonabil să alcătuiim o clasă formată dintr-un om și fotografiile sale, asumînd astfel, implicit sau explicit, existența unui predicat comun *univoc*. Or, se vede că, în acest caz, *autopredicația se păstrează, dar numai într-un sens „slab“*, eliminîndu-se condiția b), respectiv univocitatea predicatului comun: Frumosul ideal este frumos, deși în alt sens decît sînt frumoase fetele frumoase, la fel cum și Omul ideal este om, dar în alt sens decît sînt oameni George și Elena. De aceea, nu mai avem dreptul să alcătuiim o nouă mulțime din Forme și lucruri senzoriale, deoarece toate acestea *nu au un predicat comun univoc*, ci doar un predicat comun *omonim*. Principiul Feedback-ului va fi înlăturat, iar Principiul Abstracției nu mai dispune de o nouă mulțime la care să se aplice a doua oară, astfel încît nu vom ajunge nici la posibilitatea „celui de-al treilea om“, nici nu vom întîmpina contradicția semnalată mai sus – cei doi Oameni inteligibili să fie și identici, și distincți.

Mă grăbesc să spun că această soluție – autopredicația în sens slab – a fost adoptată de Plotin într-unul din tratatele sale dedicate „Genurilor ființei“ (*Enneada* VI.3). Care este însă exact raportul dintre predicatul „este om“ cînd e aplicat oamenilor senzoriali și cînd e aplicat Omului ideal, sau Omului în sine? Este raportul copie-original, vor spune Plotin și neoplatonicii. Raportul este acela de „analogie“, va spune, mai tîrziu, Toma de Aquino, reluînd con-

ceptul aristotelic al „omonimiei analogice“⁶ și referindu-se în mod specific la predicatul „bun“, „drept“ etc. aplicate lui Dumnezeu. Problema nouă apărută și deloc simplă rămîne, așadar, definierea raportului exact dintre predicatul omonime.

2) O altă soluție pentru eliminarea Principiului Feedback-ului – mai radicală – ar presupune să renunțăm la a mai „reifica“ sau ipostazia Formele. Cred că și Platon s-a gîndit la această soluție, poate, în unele locuri din *Sofistul* sau *Philebos*. În acest caz, am accepta Principiul Abstracției, dar am considera că Forma nu este altceva decît *proprietatea comună, în virtutea căreia mai multe lucruri formează o specie unică*. În acest caz, devine absurdă constituirea unei clase formate din lucruri (ființe) și dintr-o proprietate, așadar Principiul Feedback-ului e desființat. În schimb, e lesne de văzut că Principiile Abstracției, Unității și Distincției se mențin. Pe de altă parte, însă, o proprietate nu este autopredicativă *nici măcar în sens slab*: „a fi om nu este un om“, spunea Pierre Abélard – și asta e valabil indiferent de sensul pe care l-am da cuvîntului „om“. De asemenea, Circularitatea nu este cerc, nici Pietatea – pioasă, nici Egalitatea (în sensul de proprietatea „de a fi egal“) – egală.

Întrebarea este acum: ce sens mai are, în acest caz, teoria Formelor? Are, eventual, în măsura în care Formele sînt înțelese ca *structuri permanente* ale realului empiric, definindu-l și *informîndu-l*. Se elimină astfel și celebra „separare“ a Formelor de lucruri, reproșată de Aristotel lui Platon, de vreme ce structurile nu pot fi concepute ca separate de lucrurile pe care le structurează. Este adevărat însă că transformarea Formelor în structuri non-autopredicative limitează valoarea „mitică“, aș spune, a platonismului. (Este ceea ce se constată, pe drept, și Mircea Dumitru, care dorește să salveze din acest motiv autopredicația Formelor.) Dacă Frumosul în sine nu mai e frumos, nu e chiar o „frumusețe de nespus“, cum spune Diotima în *Banchetul*, de ce am mai năzui din toate puterile la el?

IV

După cum se vede, problema-cheie este dificultatea de a trata Formele deopotrivă ca pe niște obiecte eterne, inalterabile, inteligibile, dar și inseribile alături de obiectele empirice – Principiul Feedback-ului. Dacă procedăm totuși în acest mod, sîntem nevoiți să introducem un predicat comun și univoc al tuturor – ceea ce generează autopredicația în sens tare; iar aceasta va conduce nu atît la „al treilea om“, cît mai ales la inconsistența întregii teorii a Formelor. Dacă, dimpotrivă, refuzăm să inseriem Formele alături de participantele la ele – fie considerînd Formele și participantele ca obiecte (ființe) cu predicate omonime (autopredicația în sens slab), fie văzînd în Forme numai proprietăți –, deși salvăm teoria Formelor, ajungem în altă dilemă: vom tinde ori să fragilizăm legătura dintre lucruri și Forme, ori să le apropiem pe acestea din urmă prea mult de realitățile sublinare, obliterînd semnificația lor ideală, metafizică, mitică și psihagocică. În termeni teologici, aș spune că, în acest ultim caz, aducîndu-i pe zei în mijlocul

nostru, riscăm să-i pierdem, în timp ce, în cazul celălalt, separîndu-ne de ei prea mult, ne pierdem noi.

Dar – cine știe?! – poate chiar această tensiune a platonismului, insolubilă în esența ei, dar uluitoare de fertilă altminteri, este de fapt „vestea cea bună“!

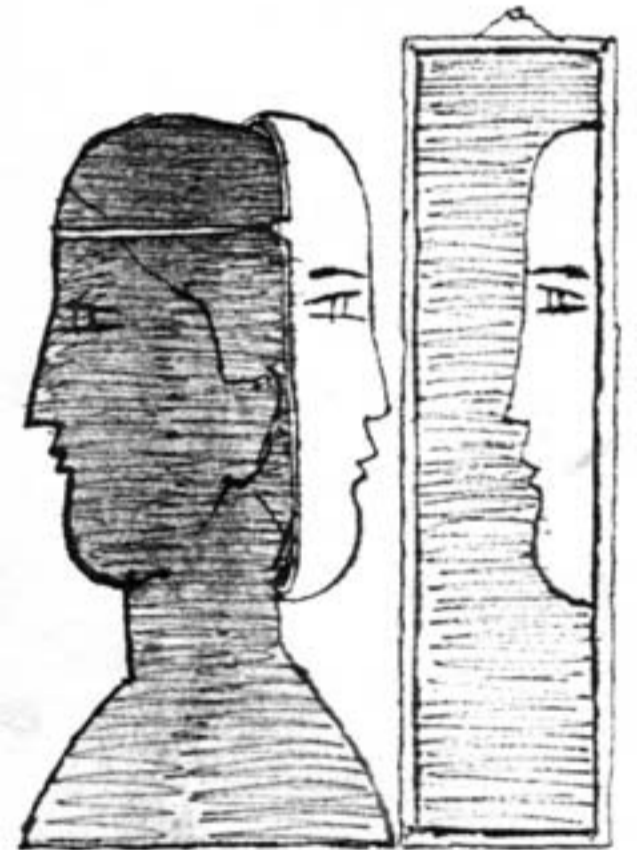
☞

¹ În acest pasaj, Platon se întreabă dacă Zeul ar fi putut crea două Paturi ideale și răspunde cu negativa: „două de acest fel sau mai multe nu ar fi putut fi sădite în ființă de către zeu, nici nu e cu putință să crească din ființă... Fiindcă, dacă ar fi produs fie și două, iarăși ar fi apărut unul singur, acela a cărui formă ar avea ambele paturi; și ar fi acela, și nu cele două, lucrul care este Pat în sine“ (traducere A. Cornea). Platon nu ne spune dacă cele două Paturi au apărut prin procesul autopredicației despre care vom vorbi mai jos și nici dacă unul dintre ele participă la cel de-al doilea, așa că nu este absolut sigur dacă acest argument poate fi folosit împotriva argumentului „celui de-al treilea om“. Dar el, în orice caz, susține Principiul Unității. Vezi mai jos.

² Mircea Dumitru, „Platon. Auto-predicație și al Treilea Om“.

³ Cum se va arăta mai departe, punctul b) descrie condiția a ceea ce numesc „sensul tare“ al autopredicației.

⁴ Inacceptabil, desigur, metafizic. Dar și inacceptabil logic? Cred că da, cel puțin în logica substanțialistă a lui Aristotel, deoarece nimic nu ne asigură că același predicat are același sens atunci cînd e aplicat unor subiecte despre care știm deja că formează clase ontologice diferite – de exemplu, copia și originalul.

⁵ Aristotel, *Categorii*, I: „Se numesc omonime cele ale căror nume singur e comun, pe cînd rațiunea de a fi, potrivită cu numele, e diferită, așa cum viețuitor este atît omul, cît și cel pictat“ (trad. C. Noica, Humanitas, 1994).

⁶ Aristotel stabilește o distincție între omonimele întîmplătoare și omonimele analogice (*Etica Nicomahică*, I, 6, 1096b). Faptul că numim „broască“ și animalul, și dispozitivul mecanic al ușii constituie o omonimie întîmplătoare (sau, mai bine, arbitrară); faptul că leul e numit „rege“ e o omonimie analogică. ☞